

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. АРБИТРАЖ ЖӘНЕ МЕДИАЦИЯ. 2-БӨЛІМ

Кеңес беру мен сот төрелігіне қол
жеткізуге байланысты сот өндірісі
қағидаларының бірінші тобы

Жоспар:

1. Сот өндірісі қағидаларының бес тобына жалпы сипаттама
2. Кеңес беру мен сот төрелігіне қол жеткізуге байланысты және бірінші топты құрайтын сот өндірісінің қағидалары
 - 3.1. Қағида I: Заңи кеңес беру мен өкіл ету құқықтары
 - 3.2. Қағида II: сот пен сот төрелігіне қол жеткізу
 - 3.3. Қағида III: жалған талаптар мен қорғанудан сақтану

1. СОТ ӨНДІРІСІ ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ БЕС ТОБЫНА ЖАЛПЫ СИПАТТАМА

Азаматтық процестің бастапқы және маңызды қағидалары осы бес тақырып бойынша топтастырылуы мүмкін:

1. Кеңес берулер және қол жеткізу: тараптардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту;
2. Негізделген шешімдер қабылдауға арналған шарттар;
3. Тиімді процесс;
4. Әділ процесс;
5. Сотқа сенімді сақтаймын;

Конституциялық-процессуалдық қағидалар ұлттық заңнама деңгейінде де («жалпы құқықтың конституциялық құқықтары» деп аталады), халықаралық конвенциялардың әрекет ету саласы шеңберінде де кеңінен таралды.

Соңғысына қатысты айтар болсақ, негіз қалаушы процессуалды принциптерді қосқанда, адам құқықтары мәселесінде Еуропалық конвенцияға қатысушы мемлекеттер, Біріккен Корольдікті қоса алғанда, адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның 6(1) бабында қамтылған кепілдіктерге қатысты Страсбург сотының сот тәжірибесін басшылыққа алуға тиіс.

1998 жылы қабылданған, 2000 жылғы қазанда күшіне енген Адам құқықтары туралы Заңға сәйкес адам құқықтары туралы Еуропалық конвенция ағылшын соттарында тікелей қолданылады. Конвенцияның 6(1) бабында: әділ сот талқылауы құқығы-өзінің азаматтық құқықтары мен міндеттерін анықтаған кезде немесе өзіне тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қараған кезде әрбір адам заң негізінде құрылған тәуелсіз және әділ сот оның ісін ақылға қонымды мерзімде әділ және жария талқылауға құқылы.

Бұл негізгі қағиданың маңызды кодификациясы келесі элементтерден тұрады:

- «әділ тыңдау»: бұл кең түсінік, мыналарды қамтиды:

- тараптардың тең жарыспалылығы құқығы;
- тараптардың теңдік құқығы;
- дәлелдемелерді шынайы ұсыну құқығы;
- оппоненттер куәларынан айқаспалы жауап алу құқығы;
- дәлелді сот шешіміне құқық;

- «жария тыңдау»: үкімді жариялау құқығын қоса алғанда;

- «ақылға қонымды мерзімде тыңдау»;

- «заң негізінде құрылған тәуелсіз және бейтарап трибуналда тыңдау».

Осы сыртқы әсерлерден басқа, бастапқы процессуалды нормаларының жиынтығын құрудың ішкі міндеті бар. Егер заңгерлер іс жүргізу әділдігін дәйекті және жүйелі түрде қарастыруы керек болса, мұндай қағидалардың каноны таптырмастай көрінеді. Бастапқы қағида туралы халықаралық ғылыми пікірталас жалғасуда.

Бұл қағидалар міндетті болмаса да, процедуралық қағидаларды зерттеу американдық заң институтының /УНИДРУА қағидаларын ынталандырады.

СОТ ӨНДІРІСІ ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ БЕС ТОБЫНА ЖАЛПЫ СИПАТТАМА

Азаматтық процестің негізін қалаушы және әртүрлі жетекші қағидалары осылай ұйымдастырылуы мүмкін.

КЕҢЕС ЖӘНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ: ТАРАПТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІН КЕҢЕЙТУ:

1. Заңи кеңес беру мен өкілдік ету құқығы.

2. Сотқа және сот төрелігіне қол жеткізу.
3. Негізсіз немесе жалған талаптар мен қарсылықтардан қорғау.

НЕГІЗДЕЛГЕН ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУҒА АРНАЛҒАН ШАРТТАР:

1. Судьялардың тәуелсіздігі.
2. Сот органдарының әділдігі.
3. Жариялылық және ашық сот төрелігі.
4. Соттың өз іс-әрекеттерін негіздеу міндеті.

ТИІМДІ ПРОЦЕСС:

1. Соттың азаматтық процесті оның мақсатты және тепе-теңдігін қамтамасыз ету үшін бақылауы;
2. Ақталмаған кідірістерді болдырмау.

АДАЛ ПРОЦЕСС:

1. Соттың тосынсыздан аулақ болу борышы: тиісті хабарлау қағидасы.
2. Іс жүргізу теңдігі (тараптардың тең құрметтілігі).
3. Тараптар арасындағы ақпаратты ашуды қоса алғанда, ақпаратқа тең қол жеткізу.
4. Тараптар арасындағы әділ ойын.
5. Шешім қабылдаудың дәлдігі.

НЕГІЗДЕЛГЕН ПІКІР:

1. Финал.
2. Тиімділігі.

2. КЕҢЕС БЕРУ МЕН СОТ ТӨРЕЛІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЖӘНЕ БІРІНШІ ТОПТЫ ҚҰРАЙТЫН СОТ ӨНДІРІСІНІҢ ҚАҒИДАЛАРЫ

3.1. Қағида I: ЗАҢИ КЕҢЕС БЕРУ МЕН ӨКІЛ ЕТУ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Занды өкілді таңдау: адвокатты таңдау құқығы-бұл шектеусіз таңдау жасауға, бірақ үміткерлерге азаматтық сот ісін жүргізуге көмек көрсету үшін адвокаттардың қызметтеріне ақы төлеуге мемлекеттік субсидия алуға құқық беретін билет емес, ол формальды құқық. Бұдан басқа, бұл қағида адвокаттарға мемлекет қаржыландыратын сот талқылауларын жүргізу үшін «аккредиттеу» алуға қосымша құқықтар бермейді. Адвокатты еркін таңдаудың ресми құқығы абсолютті емес, әр түрлі тәжірибелік дағдыларға байланысты.

Заңи кеңес беру құпиялылығы: ағылшын құқығы адамның қорғаушымен кездесуге, оның ішінде бас бостандығынан айыру орындарында құпия кеңес алуға құқығы бар екенін мойындайды; заң кеңесін алу артықшылығы шеңберінде құпия қарым-қатынас қолдауы болуы тиіс.

Сотта өкілдік ету: адвокатпен кеңес алу құқығы сотта немесе трибуналда адвокатпен болу құқығын қамтиды. Англияда осы мақсат үшін тараптардың бірі адвокат және бір немесе бірнеше барристер болуы мүмкін. Сондай-ақ, Статут ағылшын тілінде төрелік талқылауда өкілдік ету құқығын таниды.

Занды түрдегі білікті өкіл: осы жағдайлардың бәрінде клиент таңдаған адвокат кәсіби біліктілігі болуы, тиісті сотта дауыс беру құқығын пайдалануы, тәуелсіз және объективті, жалған пікірден бос болуы тиіс.

Өздігінен өкілдік ететін тараптар: заңды түрде жеке тұлға, соның ішінде сотта немесе трибуналда өкілдік етпеуге құқылы.

Психикалық түрде іс-әрекетке қабілетсіз: іс-әрекетке қабілетсіз және кәмелетке толмағандар тек сот талқылауы бойынша біреу арқылы әрекет ете алады.

Компаниялар: апелляциялық сот BK Books Ltd мен Berryland Books Ltd (2010) ісінде өкілдіктің бұл формасы сот шешімдерінің қате болуына әкелгенін атап өтті. Істің мәні бойынша, жауапкер-компания мен осы компанияның бірқатар қызметкерлері азаматтық келісімге қатысып, ал компанияның заңды емес жекелеген жауапкерлерінің тиісті түрде ұсынылмаған жекелеген қарсылықтары болған.

Өкілдіктегі теңсіздік: өкілдіктің болмауы сот медицинасы тұрғысынан неғұрлым күшті тараптың пайдасына процестің ауытқуына қауіп төндіруі мүмкін. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық

конвенцияның 6(1) - бабы «тараптардың теңдігі» деп аталуды талап етеді, яғни «әрбір тараптың өзінің ісін, оның дәлелдемелерін қоса алғанда, оны елеулі жағдайларға қоймаған жағдайларда ұсынуға ақылға қонымды мүмкіндігі болуы тиіс дегенді білдіреді».

3.2. Қағида II: СОТ ПЕН СОТ ТӨРЕЛІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

Лорд Нойбергер былай деп түсініктеме берді: «Сот шығындары сот әділдігіне тиімді қол жеткізуге кедергі жасайтын болса, бұл құқық үстемдігіне және оған адалдыққа деген сенімге нұқсан келтіреді, сондай-ақ біздің демократиямыз бен оның барлық қазіргі заманғы ерекшеліктерін бұзады».

Ресми қол жеткізу құқығы тек соттарға ғана емес, трибуналдарға да беріледі. Қорғау заңмен танылған және іс жүргізу нормаларын теріс пайдалану болып табылмайтын жағдайдан басқа, жауапкер талапкер секілді сот әділдігіне қол жеткізуге құқығы бар.

Қазіргі уақытта ағылшын азаматтық процесі айтарлықтай дәрежеде делдалдық пен арбитраждың жекешелендірілген процестерін қолдауға және көтермелеуге бағытталған. Онда «сот төрелігіне қол жеткізу» көп қырлы болып табылады деп танылады.

Бұл жағдайларда негізсіз немесе ойластырылған талаптар мен қарсылықтар қабылданбауы және тұтастай жойылуы үшін негізгі талаптар қойылған:

- іс бойынша арыз, «талап қою немесе оны қорғау үшін ақылға қонымды негіздерді ашпаса»; немесе «сотта процесті теріс пайдалану немесе істі әділ шешуге өзгеше түрде кедергі келтіруі мүмкін болса», алынып тасталуы мүмкін;
- талап қою арызы тоқталылуы мүмкін, себебі басқа құзыреттілік істі қозғау үшін қолайлы форум болып табылады;
- немесе ағылшын төрелік, тіпті, шетелдік төрелік қарауда болуы.

Қазіргі заманғы ағылшын процедурасы «жеңіс болмаса, сыйақы жоқ» жүйелерін қолдануға негізделеді: 1995 жылдан бастап сыйақы туралы шартты келісім жүйесі жұмыс істейді, ол қазір шығындарды өтеу туралы келісімдермен толықтырылуда.

Қазіргі уақытта мемлекеттік саясаттың басқа аспектісіне - сот әділдігіне қол жеткізу ниетіне заңдық күш беру үшін шартты төлем алуға жол беріледі. Шартты сыйақы адвокаттық қызметті қаржыландыру үшін ресурстары жоқ адамдардың, олардың негізді болып ұсынылатын шағымдарын негіздеуге ала алуын қамтамасыз етуге арналған.

Егер халықтың аз қамтамасыз етілген топтары толығымен сот төрелігі жүйесінен алынып тасталса, онда әлеуметтік оқшаулау күшейе түседі, ал құқықтың үстемдігі қауіпте болады. Сондай-ақ, кедей емес, бірақ әлі де орташа қаражатқа ие адамдардың заңды қызметтерге қол жеткізуі маңызды.

Дегенмен Хейзел Генннің эмпирикалық жұмысында сот әділдігіне қол жеткізу үшін басқа да кедергілер бар екенін көрсеткен: қарапайым адамдардың өздерінің іс жүргізу құқықтарын білмеуі, олардың заңмен және оның өкілдерімен қорқытылуы мүмкін деп қорқуы немесе өзінің сот төрелігіне қол жеткізу қабілетіне сенімсіздік болуы мүмкін.

Экономикалық қолжетімділікті қамтамасыз етудің осы жеті жолы негізгі болып табылады.

Жеңістер мен алымдардың болмауы: 1995 жылдан бастап Шартты алымдар туралы келісім Англиядағы сот әділдігіне экономикалық қол жеткізудің негізгі көзі болды.

Іс-шараға дейінгі заңды шығыстарды сақтандыру: ол автокөлік құралдарын сақтандырудың көптеген полистерінде, үй шаруашылықтарын сақтандыру полистерінде, жұмысқа орналастыру немесе кәсіподаққа, кәсіби ұйымға мүшелік бойынша қызметтер пакеті шеңберінде, кредиттік карта немесе төлем картасына мүшелік бойынша қосымша жәрдемақы ретінде, жеке полис ретінде көзделген; сақтандырылған адамға өзінің жеке адвокатын таңдау құқығына кепілдік беріледі.

Үшінші тараптардың қаржыландыруы: сот тәртібінде кредит берудің жекешелендірілген жүйесін немесе сот процестеріне бәс тігуді білдіреді. Қаржыландыратын тарап адвокаттардың қызметтеріне ақы төлеу және төлем жүргізу үшін демеушіден ақша алады.

Тегін заң қызметтері: кейбір адвокаттар өз достарының қызметтерін төлеуден немесе таза альтруистік себептермен бас тартуға дайын. Бірақ мұндай мақтау дәлелдері заңгердің сотқа деген ынтасына сүйенбеуі керек.

Заң көмегі: азаматтық заң көмегі жүйесі 1949 жылдан бастап жұмыс істеді, бірақ қысым нәтижесінде

бақылауды жүзеге асыру мақсаты жалпы құқықтық қызмет қорымен ауыстырылды.

Өздерінің атынан жеке шығатын сот тараптары: егер тараптарда заңды өкілдікке ақша болмаса, оның өздерімен іс жүргізу мүмкіндігі бар; іс жүзінде соттарда қазіргі уақытта «процеске өздерінің атынан жеке шығатын қатысушылар» көп.

Бұл «Макдональдс» корпорациясы мен оның Ұлыбританиядағы екі филиалының «экопротестанттарға» қарсы берген диффамация туралы талап болды. Айыпталушылар бұл компаниялардың бүкіл әлемге экологиялық зиян келтіретіні, олардың азық-түлігі қатерлі ісік тудыратыны және олардың еңбек тәжірибесі наразылығын тудыратыны туралы мәлімдеген парақшаларды таратты. Іс көлемі бойынша рекордты, ең мықты болды. Бұл ағылшын азаматтық тарихындағы 313 күнге созылған ең ұзақ сот процесі болды.

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот Конвенцияның 6-бабы бойынша айыпталушылардың құқықтары Макдональдстың диффамация туралы талап арызының ерекше күрделілігіне, сондай-ақ талапкер мен жауапкерлер арасындағы едәуір экономикалық теңсіздікке байланысты бұзылу орын алды деп қаулы етті. Страсбург соты сот талқылауының осы нақты түрінде заң көмегінің болмауы, сондай-ақ тараптардың теңсіздігін ескере отырып, айыпталушылардың осы іске қол жеткізу құқығын бұзуға әкеп соқтырды деп қаулы етті.

3.3. Қағида III: ЖАЛҒАН ТАЛАПТАР МЕН ҚОРҒАНУДАН САҚТАНУ

Сот әділдігіне қол жеткізу қағидасы анық негізсіз наразылықтарды, қарсылықтарды ұстап тұру немесе толық жою қажет болатын қағидамен теңдестірілген болуы тиіс.

Бұл жағдайда негізгі механизмдер мыналар болып табылады:

- Іс бойынша арыздарды тұжырымдаудағы адалдық: іс бойынша арыздар ақиқатты баяндау арқылы бекітілуі тиіс; мұндай құжаттарда жалған арыздарды жосықсыз баяндау сотты құрметтемеу ретінде жазаланады.
- Талап қою арызын сызып тастау: талап қоюшының немесе жауапкердің талап қою арызы болып табылатынына қарамастан, егер ол «талап қою немесе оны қорғау үшін ақылға қонымды негіздердің жоқ екенін анықтаса, сот оны қабылдамауға құқылы»;
- Ереуіл жариялау мен жиынтық үкім шығару арасындағы айырмашылық: жеңілдетілген тәртіппен шешім шығару бойынша сот құзыретімен қиылысуы алып тастау үшін негіздің бірі болып саналады.

Сот ауырлығын бақылау: бұл заң шығару процесі шеңберінде де, сот құзыреттілігіне де сәйкес келуі мүмкін;

Американдық құқық/УНИДРУА институтының принциптерінде «қол жеткізу» қағидасын тікелей тану жоқ, бұл сәтсіз немесе қолдан жасалған талап-арыздарды, қарсылықтарды сүзу қажеттілігі туралы ескермеуге тең. Алайда, бұл қағидалар әдепкі бойынша шешім шығару қажеттілігіне, сот қудалауын қозғауға қабілетсіздігі негізінде іс қозғаудан бас тартуға және рәсімдік талаптарды сақтамағаны үшін санкцияларға қатысты болады.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Кудрявцева Е.В. Гражданское судопроизводство Англии. – М.: Издательский дом «Городец», 2008.
2. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / Пер. с англ.; Под ред. Р.М. Ходыкина. М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
3. Andrews N. Andrews on Civil Processes. Vol. I. Intersentia, 2013.